

“ΣΤΡΩΜΑΤΑ/LAYERS” 2022-2023: Πειραματική Αρχαιολογική Δράση για την επίδραση των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς σε άτομα με ψυχικά νοσήματα.

Η Αρχαιολογική Δράση «Στρώματα/Layers», σχεδιάστηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Περιφέρειας Θεσσαλονίκης στο πλαίσιο του θεσμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς, συγκεκριμένα υπό τους θεματικούς άξονες της Συμπερίληψης και της Βιωσιμότητας, και αναπτύχθηκε διεπιστημονικά σε άμεση συνεργασία με την Α΄ Ψυχιατρική Κλινική ΑΠΘ και το Νοσοκομείο Παπαγεωργίου. Η Δράση έχει ως αντικείμενο τη διερεύνηση και αποτίμηση, της επίδρασης των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς σε άτομα με ψυχικά νοσήματα και αποσκοπεί στη μεθοδολογική συγκρότηση μιας εδραζόμενης στην Πολιτιστική Κληρονομιά Ψυχολογικής Παρέμβασης με έμφαση στις Αρχαιότητες.

Ειδικότερα, η δράση σχεδιάστηκε αρχικώς με αφορμή τις ΕΗΠΚ 2021 και τον άξονα της Συμπερίληψης (Heritage: All Inclusive!) και, εν συνεχεία, στη βάση θετικής αποτίμησής της αναπτύχθηκε κατά τις ΕΗΠΚ 2022 υπό τον άξονα της Βιωσιμότητας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Sustainable Heritage), για να συνεχισθεί έως τον Οκτώβριο 2023 ως τακτικός κύκλος δράσεων πιλοτικής εφαρμογής. Αφετηρία του αρχαιολογικού σκεπτικού στάθηκε η προοπτική των επικαιροποιημένων ρόλων που εξίσου μπορεί και οφείλει να αναλάβει η Αρχαιολογία σήμερα και να συμβάλλει στην ατομική και συλλογική ευημερία, εστιάζοντας ειδικώς σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Από πλευράς ερευνητικής προσέγγισης, επιχειρήθηκε διαλεκτική συσχέτιση μεταξύ αρχαιολογικής ερμηνείας και ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας, αποσκοπώντας στη διερεύνηση δυναμικής λειτουργίας των αρχαιοτήτων ως θεραπευτικού ερεθίσματος για ψυχικά πάσχοντες.

Κατά την έως τώρα εφαρμογή της, η Δράση απευθύνθηκε κυρίως σε εσωτερικούς ασθενείς της Α΄ Ψυχιατρικής Κλινικής ΑΠΘ, είτε νοσηλευόμενους μακράς παραμονής είτε εισαχθέντες κατά τις εφημερίες στο Νοσοκομείο Παπαγεωργίου, ενώ συμμετείχαν και εξωτερικοί ασθενείς και, επίσης, την παρακολούθησαν ως συμμετέχοντες ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό και εκπαιδευόμενοι ψυχολόγοι. Η συγκεκριμένη Πανεπιστημιακή Κλινική έχει επιστημονικά αναλάβει τη συστηματική αξιολόγηση της Δράσης από πλευράς μεθόδου εξαγωγής μετρήσιμων αποτελεσμάτων και ποσοτικής και ποιοτικής αποτίμησης της επίδρασής της στους συμμετέχοντες.

Αφετηρία των «Στρωμάτων» αποτέλεσε το Αρχαιολογικό Εργαστήριο «Οι κήποι με τις πέτρες: Αρχαιολογικά τοπία μέσα στις πόλεις», το οποίο διεξήχθη τον Σεπτέμβριο του 2021 στον κήπο Ψυχιατρικής Κλινικής. Με την πειραματική αυτή δράση επιχειρήθηκε μεταφορά παραμέτρων εμπειρίας του Πολιτιστικού Τοπίου σε έναν χώρο εκτός αυτού και για μια ομάδα ατόμων που είτε λόγω ειδικών περιορισμών τους δεν δύνανται απρόσκοπτα να μεταβαίνουν επί τόπου σε αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία είτε οι ίδιοι αποκλείουν τον εαυτό τους από αυτό. Η αρχαιολογική αφήγηση επικεντρώθηκε στη διαδικασία δημιουργίας των αρχαιολογικών τοπίων εντός του σύγχρονου αστικού περιβάλλοντος και εμπλουτίστηκε με εικόνες μεταβολών του τοπίου της Θεσσαλονίκης όπως έχουν αποτυπωθεί στη λογοτεχνία της, επιχειρώντας να ενεργοποιήσει πολλαπλές νοερές αναπαραστάσεις στους συμμετέχοντες. Κατόπιν ακολούθησε μια δραστηριότητα εμπέδωσης εστιασμένη στη διαδικασία διαρκούς ανασύνθεσης και μεταμόρφωσης μιας πόλης μέσα από τοπία-αποσπάσματα της ιστορίας της, η οποία υπομνηματίστηκε με το σπάσιμο ενός κανάβου από πλίνθους και την αναδιάταξη των θραυσμάτων τους, με έμφαση στον ρόλο των κενών στη νέα σύνθεση. Τέλος, για την ενίσχυση της νοητικής αναπαραστάσης αυτής της διαδικασίας η δραστηριότητα εμπέδωσης επενδύθηκε με την ανάγνωση από όλους τους συμμετέχοντες, διαδοχικά και σε τυχαία σειρά, αποσπασμάτων από το λογοτεχνικό έργο «Αόρατες Πόλεις», όπου ο συγγραφέας Italo Calvino πραγματεύεται ακριβώς αυτή τη διαδικασία και τις πολλαπλές εικόνες-αναπαραστάσεις των τοπίων μίας πρωταρχικής πόλης.

Σε συνέχεια του πρώτου αυτού Εργαστηρίου, σχεδιάστηκε ειδικώς και έναν χρόνο αργότερα διεξήχθη, συγκεκριμένα στον Σεπτέμβριο του 2022, το Πιλοτικό Διήμερο Εργαστήριο των «Στρωμάτων», ως συνεκτική ενότητα τεσσάρων διακριτών δράσεων, στη βάση της θετικής αποτίμησης του οποίου ακολούθησε, με σκοπό να αποτελέσει Μελέτη Σκοπιμότητας, ένας συστηματικός διεξαγωγής κύκλος οκτώ αρχαιολογικών δράσεων, ο οποίος και ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 2023. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκαν οι δράσεις που παρουσιάζονται παρακάτω.

Το πειραματικού χαρακτήρα Διήμερο Αρχαιολογικό Εργαστήριο «Στρώματα/Layers», τον Σεπτέμβριο του 2022, σχεδιάστηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Περιφέρειας Θεσσαλονίκης για την Α΄ Ψυχιατρική Κλινική ΑΠΘ και το Νοσοκομείο Παπαγεωργίου έχοντας ως στόχο να λειτουργήσει ως Πιλοτική Δράση για τη διεπιστημονική μεθοδολογική συγκρότηση και την ανάπτυξη μιας εδραζόμενης στην Πολιτιστική Κληρονομιά Ψυχοθεραπευτικής Παρέμβασης με έμφαση στις Αρχαιότητες. Παράλληλα, επιδιώχθηκε και η εμπέδωση της εμπειρίας των συμμετεχόντων μέσω της Σύγχρονης Τέχνης και για τον λόγο αυτόν, προσκλήθηκε και συμμετείχε ενεργά με την καταληκτική δράση του Εργαστηρίου, το Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης του Μητροπολιτικού Οργανισμού Μουσείων Εικαστικών Τεχνών Θεσσαλονίκης, του γνωστού ως MOMus.

Το Εργαστήριο οργανώθηκε σε τέσσερα στάδια, τα τρία πρώτα αρχαιολογικού σκεπτικού και στα ερευνητικά πεδία της Ανασκαφής, της Αναστήλωσης-Αποκατάστασης και του Πολιτιστικού Τοπίου, και το καταληκτικό προσανατολισμένο στη σύζευξη Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Σύγχρονου Πολιτισμού. Κατά τα πρώτα δύο αυτά στάδια, οι επισκέψεις των συμμετεχόντων αφενός σε μια ενεργή σωστική ανασκαφή, συγκεκριμένα την Ανασκαφή της πρωτοβυζαντινής Αγρεπαύλεως στο Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου, και αφετέρου σε ένα υπό αποκατάσταση ιστάμενο μνημείο, συγκεκριμένα τον Βυζαντινός ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στον Χορτιάτη, απέβλεπαν στην εξοκείωση με διαδικασίες ανασύνθεσης της ιστορικής μνήμης μέσα από επάλληλα αρχαιολογικά στρώματα που είτε ανασκάπτονται είτε αποτυπώνονται ως οικοδομικές φάσεις επάνω σε αρχιτεκτονικές δομές, όπως και στο να αντιληφθούν βιωματικά οι συμμετέχοντες τη δυναμική που εμπεριέχεται στο αποσπασματικό.

Ειδικότερα στο υπό ανασκαφή κτιριακό συγκρότημα επιδιώχθηκε η παρατήρηση των αρχαιολογικών στρωμάτων και επισήμανση των επιμέρους οικοδομικών φάσεων, ώστε να καταφανεί η ροή του παρελθόντος ως μια διαδικασία αλληπάληλων ανεγέρσεων, καταστροφών, αναδομήσεων, ενσωμάτωσης ερειπίων, αλλαγής λειτουργιών, απόδοσης νέων χρήσεων, ανταποκρινόμενη και προσαρμοζόμενη στις εκάστοτε αναδυόμενες πραγματικές συνθήκες και ιστορικές συγκυρίες. Κατόπιν, η παρουσίαση αρχών και πρακτικών αναστήλωσης εξυπηρέτησε το να καταδειχθεί η ενδεδειγμένη προσέγγιση ενός οικοδομικού οργανισμού υπό αποκατάσταση, η εξειδικευμένη φροντίδα που του επιδίδεται, η κατανόηση που προϋποθέτει, τα επιμέρους βήματα επεμβάσεων, οι διαδικασίες επιλογής των υλικών, η συμβατότητα, το αποσπασματικό, η αναγωγή της φθοράς σε αξία.

Στο τρίτο στάδιο, υπό το πνεύμα της *Historic Urban Landscape (HUL) Approach* της Unesco, επιχειρήθηκε προσέγγιση του ιστορικού αστικού τοπίου της Θεσσαλονίκης υπό αρχαιολογική οπτική και κατανόηση της φυσιογνωμίας του ως σύνθεσης επάλληλων στρωμάτων ιστορικής πραγματικότητας της πόλης, με τα μνημεία-σταθερές και το μεταβαλλόμενο πολιτιστικό τοπίο που (ανα)διαμορφώνεται γύρω τους. Πιο συγκεκριμένα, λαμβάνοντας σημειακά ως κόμβους ορισμένα Μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς τα οποία και προβάλλουν σήμερα ως πολεοδομικά κενά στον αστικό ιστό του ιστορικού κέντρου της πόλης, η ανάπτυξη του περιπάτου ακολούθησε τους βασικούς άξονες του πολεοδομικού σχεδίου της Διεθνούς Επιτροπής Ανασχεδιασμού Θεσσαλονίκης (“Σχεδίου Hébrard”) μετά την πυρκαγιά του 1917. Στόχος μας ήταν η ενεργή πρόσληψη του ιστορικού αστικού τοπίου που αναδύθηκε μετά την καταστροφή του ιστορικού κέντρου της πόλης και η ενσυνείδητη πορεία μέσα στο τοπίο αυτό.

Ως βασική υπόθεση εργασίας εδώ υπόκειτο το αν μια αρχαιολογικής οπτικής βιωματική κατάκτηση του ιστορικού αστικού χώρου, μέσω της κίνησης σε μια τεθλασμένη πορεία ανάμεσα σε μνημεία-κόμβους και διαμέσου ιστορικών αξόνων του αστικού ιστού και έχοντας δύο τουλάχιστον ιστορικά στρώματα αναφοράς να αποκαθιστούν τη γραμμή χρονικότητας, θα μπορούσε δυνητικώς να λειτουργήσει ως παράδειγμα για την προσέγγιση και του ψυχικού μας χώρου. Ειδικώς επισημάνθηκαν ο δυναμικός και συνάμα συνεκτικός ρόλος του κενού στον αστικό χώρο, οι αρχαιολογικοί χώροι ως αστικά κενά και ως αποσπάσματα μνήμης, οι πολλαπλές οπτικές διασυνδέσεις των αρχαιολογικών τοπίων εντός του πολεοδομικού ιστού, τα επάλληλα ιστορικά και αρχαιολογικά στρώματα με τους αναδεδειγμένους και τους εν κρυπτώ διατηρούμενους αρχαιολογικούς τόπους, αλλά και η οριζόντια διαστρωμάτωση των νεότερων μνημείων και σύγχρονων κτηρίων που μορφοποιούν το αρχιτεκτονικό παλίμψηστο της πόλης. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην επιτόπια μετατόπιση της οπτικής θέσης των

συμμετεχόντων στον χώρο, ενώ τηρήθηκε μια σταθερή διαδρομή, σχεδιασμένη ώστε να αναδεικνύει τις παράλληλες αυτές χρονικότητες που συνυπάρχοντας σήμερα αποσπασματικά συνθέτουν το ιστορικό αστικό τοπίο το οποίο ατομικά και συλλογικά βιώνουμε.

Το τέταρτο στάδιο του Εργαστηρίου διεξήχθη στο MOMus-Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης. Το εν λόγω μουσείο αποτέλεσε και καταληκτικό σταθμό του προηγούμενου αρχαιολογικού περιπάτου, καθώς βρίσκεται επί νοητού άξονα του Σχεδίου Εμπράρ και αυτό το ίδιο, ενώ επιπλέον έχει ανεγερθεί επί αρχαιολογικού «τόπου», συγκεκριμένα στη νότια περιοχή του ανατολικού νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα, στο MOMus-Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης επιχειρήθηκε εμπέδωση της αρχαιολογικής παρατήρησης και ολοκλήρωση της βιωματικής εμπειρίας μέσω έργων σύγχρονης γλυπτικής και εικαστικής φωτογραφίας από τη Συλλογή του τέως Μακεδονικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης. Ο σχεδιασμός της εντός του μουσείου διαδρομής έγινε κατ' αναλογίαν προς τη διαδρομή του περιπάτου στην πόλη, ενώ πραγματοποιήθηκαν και διαδραστικές δραστηριότητες.

Στη βάση της θετικής αποτίμησης της επίδρασης του Πιλοτικού Εργαστηρίου στους συμμετέχοντες από την επιστημονική ομάδα της Α΄ Ψυχιατρικής Κλινικής ΑΠΘ τα «Στρώματα/Layers», όπως αναφέραμε και προηγουμένως, έλαβαν συστηματική εφαρμογή ως κύκλος δράσεων τακτικής διεξαγωγής, ο οποίος και ολοκληρώθηκε την 1^η Οκτωβρίου 2023.

Επιγραμματικά, οι δράσεις του κύκλου εφαρμογής των "Στρωμάτων/Layers" (2022-2023) που ακολούθησαν το Αρχαιολογικό Εργαστήριο των ΕΗΠΚ 2022 ήταν οι εξής: (α) *Διαθεματική Περιήγηση Μύλοι Αλλατίνι-Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης (Fred Boissonnas et la Méditerranée)* (Δεκέμβριος 2022), (β) *Ερμηνευτική παρουσίαση τοιχογραφικού διακόσμου Αγίου Νικολάου Ορφανού* (Ιανουάριος 2023), (γ) *Ιστορικός κήπος Δελασάλ και μεταβυζαντινά μνημειακά σύνολα στα Πεύκα* (Μάρτιος 2023), (δ) *"Ειδώλ(ι)α/Ειδωλ(εί)α". Αρχαιολογικό εργαστήριο για άτομα με ψυχικά νοσήματα* (Μάρτιος 2023), (ε) *Διαθεματική Περιήγηση. Άγιος Μηνάς-Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης (Χρήστος Δικαιάκος)* (Μάιος 2023), (στ) *Μακεδονικός Τάφος III Αγίου Αθανασίου Θεσσαλονίκης-Μακεδονικός Τάφος Μακρίδη (Δερβένι)* (Ιούλιος 2023), (ζ) *Συντηρώντας τις Αρχαιότητες: Μια προσωπική αφήγηση* (Αύγουστος 2023), (η) *Αρχαιότητες και Τοπίο στο Εθνικό Πάρκο Υγροτόπων Λιμνών Κορώνειας-Βόλβης και Μακεδονικών Τεμπών* (Οκτώβριος 2023).

Η πρώτη από τις δράσεις του κύκλου εφαρμογής πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2022 ως διαθεματική περιήγηση, αφενός στο Μνημειακό Βιομηχανικό Συγκρότημα των Μύλων Αλλατίνι και αφετέρου στο Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης και στη σημαντική περιοδική έκθεση: «Fred Boissonnas et la Méditerranée. Une Odysee photographique». Συγκεκριμένα, προηγήθηκε προπαρασκευαστική επαφή των συμμετεχόντων με το τοπίο-σκηικό του ιστορικού αρχιτεκτονικού συγκροτήματος το οποίο είχε άλλοτε ανεγερθεί στο όριο της πόλης και σήμερα προβάλλει εγκαταλελειμμένο ως αστικό κενό στον σύγχρονο ιστό. Στον προσβάσιμο χώρο των αποθηκών προβλήτας του, εντός μίας κενής αποθήκης, πραγματοποιήθηκε και προβολή ιστορικού φωτογραφικού υλικού με τις μεταβολές του συγκροτήματος, επενδυμένου με μουσική μεσοπολέμου, ώστε να υποβάλλει τους συμμετέχοντες στην ατμόσφαιρα της εποχής. Ιδιαίτερως τονίσθηκε και ο εμπορικός ρόλος του Αλευρόμυλου σε σύνδεση με τις κυρίαρχες τότε θαλάσσιες εμπορικές αρτηρίες της Μεσογείου, ώστε να εξυπηρετηθεί η μετάβαση από την αποβάθρα του Αλλατίνι στην αποθήκη πλέον της προβλήτας του λιμανιού -δυτικού άλλοτε ορίου της πόλης- όπου και στεγάζεται το Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης και, συγχρόνως, το ιστορικό τοπίο του μνημειακού συγκροτήματος να διασυνδεθεί και με τα τοπία που την ίδια εποχή απαθανάτισε φωτογραφικά ο Φρεντ Μπουασσονά εικονογραφώντας το θαλάσσιο ταξίδι του στους τόπους όπου πιστευόταν πως πάτησε ο Οδυσσεύς. Στο Μουσείο Φωτογραφίας, οι συμμετέχοντες περιηγήθηκαν στην έκθεση "Ο Φρεντ Μπουασσονά και η Μεσόγειος, μια φωτογραφική Οδύσεια" με νοηματικό άξονα την έννοια του ταξιδιού, ενώ η ενότητα των φωτογραφιών που εικονογραφούν το "Ταξίδι του Οδυσσέα" επιλέχθηκε για την πραγματοποίηση και βιωματικού εργαστηρίου εμπέδωσης. Ειδικότερα, ζητήθηκε να επιλέξουν οι ασθενείς όποια αντίγραφα φωτογραφιών επιθυμούσαν και με αυτά εικονογράφησαν ένα δικό τους προσωπικό ταξίδι.

Η πρώτη δράση του 2023 πραγματοποιήθηκε στις αρχές Ιανουαρίου σε συνεργασία με το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΠΘ, στο πρόσωπο του διακεκριμένου βυζαντινολόγου καθηγητή κυρίου Αθανασίου Σέμογλου, και με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Θεσσαλονίκης, την οποία εκπροσώπησε η Τμηματάρχης Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Δρ Βυζαντινολόγος κυρία Φλώρα Καραγιάννη. Πρόκειται για την πιο στενά αρχαιολογική και ίσως πιο δύσκολη δράση του κύκλου, εστιασμένη στην εικονογραφική ερμηνεία του σημαίνοντος τοιχογραφικού διακόσμου του βυζαντινού ναού του Αγίου Νικολάου Ορφανού, και οπωσδήποτε πείραμα για τα όρια πρόσληψης αρχαιολογικής πληροφορίας από τους ασθενείς. Στόχος ήταν να καταδειχθεί αφενός η ανάπτυξη της αρχαιολογικής ερμηνευτικής διαδικασίας μέσω της παρατήρησης, του προβληματισμού που αυτή εγείρει και της ασφαλούς νοηματοδότησης επιμέρους εικονογραφικών στοιχείων που καθίστανται κομβικά στην προσέγγιση και την ερμηνεία του τοιχογραφικού συνόλου, και αφετέρου να αναφανεί ο υποκειμενισμός του αφηγηματικού σεναρίου που κατασκευάζει ο ερευνητής για το αντικείμενό του. Ειδικότερα, οι ασθενείς κινήθηκαν από το όριο του ανατολικού τείχους προς τον περίβολο του ναού, μέσα στον ιστό της Άνω Πόλης, για να τους αποκαλυφθεί ο περίκλειστος κήπος του, ένα απόσπασμα βυζαντινού τοπίου αποκατεστημένου μέσα από τη ματιά του σημαντικού αρχιτέκτονα-αναστηλωτή Δρ Πλούταρχου Θεοχαρίδη. Στο κατάγραφο εσωτερικό, η κλίμακα δημιουργεί πυρηνική αίσθηση στον επισκέπτη και τον υποβάλλει άμεσα, οπότε υιοθετήθηκε μεν «ονειρικός» τόνος παρουσίασης, με σκόπιμες όμως παρεμβάσεις-διακοπές σε ρεαλιστικό, καθημερινό τόνο, για υπενθύμιση και της χρονικής συνθήκης, παρελθόντος-παρόντος. Έμφαση δόθηκε στην κοινωνική, όπως και έντονα προσωπική, διάσταση πίσω από τις εικονογραφικές επιλογές του ζωγραφικού συνόλου.

Ακολούθησε, στις αρχές Μαρτίου, μια δράση με έμφαση επίσης στην πρόσληψη του Πολιτιστικού Τοπίου και, συγκεκριμένα, μια περιπατητική περιήγηση στον ιστορικό κήπο Άμποτ-Δελασάλ και το μνημειακό σύνολο που εμπερικλείεται στο περιβάλλον του, μια συζυγία πυργόσπιτου-λουτρού των οθωμανικών χρόνων. Η αρχαιολογική περιήγηση στον ιστορικό κήπο επικεντρώθηκε στην αφηγηματική εξιστόρηση της συνθήκης δημιουργίας του «παραδείσου», του παραδείσιου δηλαδή κήπου, από τον Τζέκη Άμποτ και της οργανικής σε αυτόν ενσωμάτωσης των αρχιτεκτονικών κατασκευών μιας παλαιότερης εγκατάστασης, όπως στην ακόλουθη εγκατάλειψη και φθοράς του κήπου, αλλά και των διαδοχικών επαναχρήσεων και των διαφορετικών νοηματοδοτήσεων που έλαβε κατόπιν. Κατά την περιήγησή τους οι συμμετέχοντες εξασκήθηκαν στην κατανόηση και τη νοερή αναπαράσταση της αρχικής μορφής του αρχιτεκτονικού συνόλου του κήπου βάσει αρχιτεκτονικών καταλοίπων του. Από πλευράς μας, διαπιστώσαμε πως ο αρχαιολογικός περίπατος στο φυσικό περιβάλλον του ιστορικού κήπου και υπό τους ήχους των πουλιών ήταν ιδιαιτέρως ευχάριστος στους συμμετέχοντες, τους βοήθησε να χαλαρώσουν και να συγκεντρωθούν στην περιήγηση. Εξερεύνησαν, ανακάλυψαν, νοηματοδότησαν, διατύπωσαν τις προσωπικές τους ερμηνείες. Μάλιστα, όπως μας κατέθεσαν, περιδιαβαίνοντας τα μονοπάτια του ιστορικού κήπου, τους δόθηκε η ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με ένα μνημείο ζωντανό, φθαρτό και ανανεώσιμο, που επηρεάζεται τόσο από τη φύση όσο και από ανθρωπογενείς διεργασίες. Οι νοερές αναπαραστάσεις της μορφής του παραδείσιου κήπου ήταν οπωσδήποτε πιο άμεσες και εύκολες για τους συμμετέχοντες, πολύ καλή ωστόσο ήταν και η απόκριση -τουλάχιστον ορισμένων- ως προς τη νοερή αναπαράσταση της αρχικής μορφής των μνημείων. Καθήμενοι στο θεατράκι του κήπου, αναστοχάστηκαν την εμπειρία τους και διατύπωσαν διευκρινιστικά ερωτήματα για τα μνημεία και τη διαχείρισή τους και ζήτησαν πολλές πληροφορίες για την εμπορική ιστορία της Θεσσαλονίκης τον 18ο και 19ο αιώνα και για τα πρόσωπα της εποχής. Γενικά, η διάθεση των συμμετεχόντων ήταν ευχάριστη, ο παλμός θετικός και το πνεύμα της δράσης αισιόδοξο. Και παρά τη μεγάλη διάρκειά της, υπήρχε η αίσθηση εκδρομής, κάτι που εν προκειμένω αποτελούσε ζητούμενο.

Η επόμενη δράση, στα τέλη Μαρτίου, επέστρεψε στον κήπο της Κλινικής, υπό τη μορφή διαδραστικού αρχαιολογικού-εικαστικού εργαστηρίου. Η δράση αυτή βασίσθηκε στην έκθεση «Ειδωλεία. Πρώιμη γραφή» του εικαστικού Αντώνη Τσέου, ο οποίος με αφορμή τα αρχαιολογικά ευρήματα δημιούργησε έναν φανταστικό πολιτισμό και επινόησε τη νοηματοδότηση των αντικειμένων-«ευρημάτων» του. Διαλεκτικά, παρουσιάστηκαν προϊστορικά ειδώλια, πρώτες απεικονίσεις της ανθρώπινης μορφής, μέσα από τα μάτια του άλλου. Στόχος ήταν να υπομνηματισθεί αρχαιολογικά και εικαστικά η έννοια των Ειδώλων, με τρόπο δηλαδή πιο απτό, και να ανατροφοδοτηθεί έτσι η θεματική συζήτηση της ψυχοθεραπευτικής ομάδας που ακολούθησε. Στο πλαίσιο αυτό νοσηλευόμενοι δημιούργησαν ελεύθερα δικά τους «κάτοπτρα από πηλό» και τα τοποθέτησαν και αυτοί ανάμεσα στα

έργα του εικαστικού, ενώ κατόπιν κατά την ψυχοθεραπευτική ομάδα αναστοχάστηκαν επί του εργαστηρίου και έδωσαν τίτλους στα έργα τους, τα οποία και εκτίθενται σε κατάλληλα διαμορφωμένο χώρο της Κλινικής. Από πλευράς μας διαπιστώσαμε πως, αν και αφηρημένο, το ζήτημα της αντίληψης και απεικόνισης του εαυτού μέσα από τα μάτια του άλλου, είχε ενδιαφέρον για αρκετούς από τους νοσηλευμένους, δεδομένου ότι επρόκειτο και για την πιο δύσκολη σύνθεση ομάδας όλου του κύκλου. Σε καθημερινή-στατική θέση οι ασθενείς ενδιαφέρθηκαν για περισσότερη αρχαιολογική πληροφορία, δηλαδή για μάθηση, χωρίς όμως αυτό να επηρεάσει τη δημιουργική διάδρασή τους ως προς το εικαστικό μέρος, που ήταν άμεση και με δική τους πρωτοβουλία. Στο τέλος του εργαστηρίου πραγματοποιήθηκε και bazaar με πασαχαλινές λαμπάδες που είχαν συνθέσει και μας πρόσφεραν οι ασθενείς.

Μετά το Πάσχα, τον Μάιο του 2023, ακολούθησε μία δεύτερη διαθεματική περιήγηση σε διασύνδεση με το Μουσείο Φωτογραφίας. Αυτή τη φορά επιχειρήθηκε διασύνδεση μιας περιήγησης στο ιστορικό αστικό τοπίο της Θεσσαλονίκης, στον διατηρημένο εμπορικό πυρήνα γύρω από τον Άγιο Μηνά και στην άλλοτε περιοχή του βυζαντινού λιμένα, με τη φωτογραφική έκθεση: *Χρήστος Δικαιάκος. Ο κόσμος ως ανοιχτό στούντιο* (23.02-04.06.2023), όπου αποτυπώνεται η διαρκής διεξοδική του πολιτισμού στη φύση και θίγονται ζητήματα μνήμης, ιστορίας και διαχείρισης φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, άμεσα συναφή προς το αρχαιολογικό αντικείμενο. Συγκεντρωμένοι αρχικά στη στοά του Αγίου Μηνά, επισημάναμε το χρονικό αλληπάλληλων καταστροφών και αναδομήσεων του ναού και τον διασωθέντα αρχιτεκτονικό πυρήνα 19ου αι. που τον περικλείει. Περιπατώντας κατόπιν προς το λιμάνι επιχειρήθηκε αφηγηματικά η δημιουργία νοερών αναπαραστάσεων στους συμμετέχοντες για τη σταδιακή μετατόπιση του βυζαντινού λιμένα και τις αλλαγές της περιοχής έως σήμερα. Στη φωτογραφική έκθεση του Μουσείου, δόθηκε έμφαση στην μεταβολή του φυσικού περιβάλλοντος σε αστικό ή βιομηχανικό δομημένο χώρο, και στις επιπτώσεις των μεταμορφώσεων του τοπίου. Ιδίως στην ενότητα με τα κολλάζ έγινε ουσιαστική συζήτηση μαζί τους για τα πολλαπλά επίπεδα συμβολισμού των έργων. Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες οδηγήθηκαν στο φουαγιέ του μουσείου, όπου αρχικά η πανοραμική θέα στο εσωτερικό του λιμανιού επενδύθηκε με σχέδια και εποπτικό υλικό τεκμηρίωσης των ιστορικών μεταβολών του λιμένα από το έργο του αρχιτέκτονα Γ. Επαμεινώνδα, Θεσσαλονίκη 1863-1873. Οι παλαιότερες φωτογραφίες, οι πρώτοι χάρτες της περιοχής σταθμού και λιμανιού, 2014. Αυτή η απευθείας και ανά χείρας αντιπαραβολή του τοπίου που έβλεπαν μπροστά τους με τις αναπαραστάσεις των παλαιότερων μορφών του στους χάρτες τους Γιάννη Επαμεινώνδα κέντρισε το ενδιαφέρον τους και τους κατέστησε αυθόρμητα συμμετοχικούς, προσέδωσε αμεσότητα και ζωντάνια στην επικοινωνία, και τελικώς διευκόλυνε ιδιαίτερα την αυθόρμητη δημιουργική τους έκφραση στο βιωματικό εργαστήριο που ακολούθησε. Στο εργαστήριο αυτό οι ασθενείς δημιούργησαν τα προσωπικά τους κολλάζ με φωτογραφικές εικόνες, αποτυπώνοντας έτσι την συνολική εμπειρία τους από τη δράση. Συγκεκριμένα, δημιούργησαν τοπία, διασυνδέοντάς τα και με την εξιστόρηση της προσωπικής τους (ψυχοθεραπευτικής) διαδρομής.

Η επόμενη δράση που έλαβε χώρα μεσούντος του θέρους, στις αρχές Ιουλίου, μεταφέρθηκε ξανά σε στενά αρχαιολογικό πλαίσιο και έφερε τους συμμετέχοντες σε άμεση επαφή με ένα αρχαιολογικό τοπίο αυτό καθαυτό, με τη ανασκαφική αποκάλυψη των αρχαιοτήτων του, την προβληματική για τη διαχείρισή τους και τη δημιουργία του σύμφωνα με την εκάστοτε σύγχρονη επιστημονική οπτική στο ερευνητικό πεδίο της Αποκατάστασης Μνημείων. Ειδικότερα, η δράση εστίασε στη διαλεκτική παρουσίαση δύο εξέχουσας σημασίας αρχαίων μνημείων της περιοχής της Θεσσαλονίκης, των Μακεδονικών Τάφων Αγίου Αθανασίου III και Τύμβου Δερβενίου (Τάφος Μακρίδη). Η δράση επιχειρήθηκε να προσομοιάσει σε επίσκεψη που θα έκαναν και μόνοι τους οι ασθενείς σε έναν αρχαιολογικό χώρο, επενδύοντας πρωτίστως στην ολιστική εμπειρία που παρέχεται μέσω του αρχαιολογικού τοπίου και υποδεικνύοντας οπτικές προσέγγισης των μνημείων και βιωματικής κατάκτησης του χώρου. Το αρχαιολογικό μέρος εστίασε στη διαφορετική διαχείριση δύο μνημείων του ίδιου είδους και τις αντίστοιχα διαφορετικές σύγχρονες απόψεις για το παρελθόν που υπόκεινται και προβάλλονται στην αντίληψη αποκατάστασής τους. Εκκινώντας από τη σπανιότητα και «πολυτιμότητα» του ζωγραφικού συνόλου ταφικής πρόσοψης στον Άγιο Αθανάσιο, η βαρύτητα μετατοπίσθηκε στη διαχείριση της προστασίας του μνημείου και στην αναστηλωτική επιλογή για αποκατάσταση της «κανονικότητας» μιας αρχικής συνθήκης υπόγειας κατάβασης εντός ταφικού τύμβου -υπό μιας συντριπτικής ωστόσο κλίμακας βαριάς κατασκευής από μετόν. Αντιθέτως, στον Τύμβο του Δερβενίου προκρίθηκε ως φάσης επιλογής η τωρινή του συνθήκη ως μνημείου και η έμφαση δόθηκε στην ολότητα

του αρχαιολογικού συνόλου και του τοπίου του και τη σημειολογική νοηματοδότηση της αρχικής του συνθήκης μέσω μιας πρωτότυπης αρχιτεκτονικής σύνθεσης και πρωτοποριακής κατασκευής ενός ελαφρού βιοκλιματικού στεγάστρου που δεν αποκόπτει το μνημείο από το άμεσο αρχαιολογικό και φυσικό του περιβάλλον, αλλά επιτρέπει οπτική διαπερατότητα και διαφορετικές γωνίες θέασης στον επισκέπτη. Ουσιαστικά, σε αυτή τη σπουδή στην αρχαιολογική τοπιογραφία, όπως θα τη λέγαμε, οι ασθενείς κλήθηκαν να παρατηρήσουν το αρχαιολογικό τοπίο, να περιγράψουν την εμπειρία τους και να ονοματίσουν με ποιο αποκατεστημένο μνημείο συνδέονται ή τους ταιριάζει περισσότερο δικαιολογώντας το. Ένας ασθενής ήταν που εστίασε αποκλειστικά στη αρχαιολογική σημασία και ξεκάθαρα προτίμησε «τη μοναδική ζωγραφική», ανεξαρτήτως λοιπόν συνθήκης αποκατάστασης. Στο σύνολο όμως επικράτησε το αποκατεστημένο μνημείο του Δερβενίου, ως «μεγαλειώδες» και ως «ένα με το περιβάλλον του». Οπότε επιτυχής κρίνεται για εμάς η μετάβαση της βαρύτητας από το σημαντικό ένα μνημείο στο όλον του αρχαιολογικού τοπίου.

Στην εκπνοή του καλοκαιριού, στα τέλη του Αυγούστου, έλαβε χώρα και η τελευταία δράση στην οποία συμμετείχαν νοσηλευόμενοι ασθενείς της Κλινικής, με την οποία και επιστρέψαμε στον τόπο εκκίνησής μας, τον αύλειο χώρο των Αποθηκών Αποβάθρας των Μύλων Αλλατίνι, την έδρα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Περιφέρειας Θεσσαλονίκης. Εκεί, στον κήπο της αυλής, κάτω από ένα πλατάνι, εκτυλίχθηκε η προσωπική αφήγηση της Τμηματάρχη Συντήρησης της Εφορείας Αρχαιοτήτων, κυρίας Αθανασίας Ρεϊζη από την έως τώρα πορεία της στο πεδίο της Συντήρησης Αρχαιοτήτων. Με αμεσότητα και ζωντανό αφηγηματικό ύφος και με τον λόγο της να διανθίζεται από αυθεντικά στιγμιότυπα αλλά και προσωπικότητες του σύγχρονου πολιτισμού, η εμπειρη συντηρήτρια μάς μετέφερε από την Αθηναϊκή Ακρόπολη και τη συντήρηση ανασκαφικών της ευρημάτων, στη συντήρηση των εμβληματικών ευρημάτων των Μακεδονικών Τάφων της Βεργίνας και στη δημιουργία του μουσειολογικού τοπίου που τα ενσωματώνει, για να μας οδηγήσει καταληκτικά σε ένα από τα πιο χαρακτηριστικά μνημειακά τοπόσημα του αστικού χώρου της Θεσσαλονίκης, την Καμάρα και το έργο συντήρησης των γλυπτών της. Αφού, λοιπόν, μας περιέγραψε παραστατικά τη διαδικασία συντήρησης των γλυπτών της Καμάρας, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν και αυτοί να εφαρμόσουν το ίδιο υλικό, συγκεκριμένα μια φυσική άργιλο, επάνω σε μια μαρμάρινη ρωμαϊκή σαρκοφάγο, προκειμένου έχουν οι ίδιοι την εμπειρία της αφαίρεσης στρωμάτων επικαθήσεων από τον μαρμάρινο φορέα. Η άμεση επαφή των συμμετεχόντων με το ίδιο αρχαιολογικό εύρημα το οποίο μπορούσαν να αγγίξουν και, μάλιστα, να συμβάλλουν στη φροντίδα του κατέστησε ενεργή τη συμμετοχή τους και προκάλεσε το ενδιαφέρον τους.

Τέλος, η καταληκτική δράση της 1^{ης} Οκτωβρίου 2023 που ολοκλήρωσε τα «Στρώματα» απευθύνθηκε αποκλειστικά στο προσωπικό της Κλινικής και εκτυλίχθηκε ως θεματική περιήγηση στις Αρχαιότητες και το Τοπίο στο Εθνικό Πάρκο Υγροτόπων των Λιμνών Κορώνειας-Βόλβης και των Μακεδονικών Τεμπών. Συγκεκριμένα, περιηγήθηκαμε από τον Βυζαντινό Πύργο του Αγίου Βασιλείου στο μεταβυζαντινό συγκρότημα της Παζαρούδας και από εκεί προς τον οχυρό οικισμό της Ρεντίνας και τον Άνω Σταυρό. Ουσιαστικά, η δράση ήταν ανακεφαλαιωτική προς το περιεχόμενο και τους άξονες των Στρωμάτων

Βάσει της θετικής αποτίμησης του κύκλου συστηματικής εφαρμογής της Δράσης Στρώματα/Layers και με γνώμονα την περαιτέρω αξιοποίηση της υπάρχουσας εμπειρίας και την εξέλιξη προοπτικών, δυνατοτήτων και οφελών που προέκυψαν από τη γόνιμη διασύνδεση Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Σύγχρονου Πολιτισμού, σχεδιάστηκε από τους ίδιους βασικούς συντελεστές φορείς και, εν προκειμένω, ως ψυχοκοινωνική παρέμβαση βασιζόμενη εξίσου στην Πολιτιστική Κληρονομιά και τη Σύγχρονη Τέχνη ειδική δράση η οποία και υποβλήθηκε από το MOMus-Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης στην Πιλοτική Φάση του ερευνητικού προγράμματος Πολιτιστικής Συνταγογράφησης στην Ψυχική Υγεία, που επίκειται να διεξαχθεί εντός του 2024. Η προοπτική ένταξης της δράσης αυτής θα επέτρεπε και ωρίμανση σκέλους ως προς τη σύζευξη Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Σύγχρονου Πολιτισμού, ενώ πρωταρχικός μας στόχος από πλευράς Εφορείας Αρχαιοτήτων παραμένει πάντοτε η ανάπτυξη μιας ψυχοθεραπευτικής παρέμβασης εδραζόμενης στην Πολιτιστική Κληρονομιά (*Heritage Intervention*) και ειδικώς εστιασμένης στην αρχαιολογική ερμηνευτική οπτική, τις Αρχαιότητες και το Πολιτιστικό Τοπίο.

Για την Εφορεία Αρχαιοτήτων Περιφέρειας Θεσσαλονίκης
Ευθυμία Θ.Ντάφου, Αρχαιολόγος ΥΠ.ΠΟ.